

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE DUYU EYLEMLERİ

Merve DEMİRBAŞ*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 17.01.2021

Kabul Tarihi 24.05.2021

Yayın Tarihi 15.06.2021



Prof. Dr. Erdoğan Boz danışmanlığında yürütülen "Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

DOI: 10.48147/dada.12

Yazar Bilgisi

* Dr.

<https://orcid.org/0000-0001-5470-7923>

demirbassmerve@gmail.com

Anahtar Kelimeler

Duyu, duyu eylemi, Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi

Atıf Bilgisi

Demirbaş, Merve (2021). "Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemleri". *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 25-49.

SENSE VERBS IN TURKISH AND TURKMEN LANGUAGES

Merve DEMİRBAŞ*

Article info

Submitted 17.01.2021
Accepted 24.05.2021
Published 15.06.2021



DOI: 10.48147/dada.12

Authors info

* Dr.

<https://orcid.org/0000-0001-5470-7923>

demirbassmerve@gmail.com

Keywords

Cite this article as

ABSTRACT

Senses have had a significant role in communication with respect to understanding and interpreting life. Therefore, the notion of sense has been studied in plenty of fields such as *medical physiology, psychology, philosophy, linguistics, educational sciences* and various researches have been done on it. Though these researches seem to be differing from one another due to the disciplines under which they are studied, their common grounds of each are basically same. In this context, the notions of sense and perception was addressed in this study with reference to the perspectives in *medical physiology, psychology, philosophy and linguistics* and based on the acquired data, a classification of senses was tried to perform. It has been observed that the sense verbs are presented either along with the verbs of perception or a sub-heading of the verbs of perception. From this point forth, only the verbs that have a meaning of sense are included in this study whereas the verbs of perception aren't. It is found out that some researchers implicate the verbs of emotions into the verbs of senses. Nevertheless, the verbs of emotion aren't involved in this study since they aren't considered as the verbs of senses. With reference to the conducted classification, the verbs having a meaning of sense were confirmed in the Turkish Dictionary of the Turkish Language Association and then in Turkmen Explanatory Dictionary. All of the confirmed sense verbs were classified as per *their meanings, manners of action and usage labels*. The acquired data as a result of the performed classification were comparatively indicated in tables, charts and graphics.

Sense, verb of sense, Turkish language of Turkey, Turkmen Turkish

Demirbaş, Merve (2021). "Sense Verbs in Turkish and Turkmen Languages". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 25-49.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde yer alan duyu eylemleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Duyu eylemlerinin tespit edilebilmesi için duyu kavramının neleri kapsadığı iyi belirlenmelidir. Nitekim duyular; yalnızca *dilbilimde* değil *psikoloji, fizyoloji, felsefe* gibi pek çok alanda farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bu nedenle öncelikle duyu ve duyu eylemi kavramlarının neleri kapsadığı, bugüne kadar yapılan çalışmalarda hangi başlıklar altında değerlendirildiği kısaca belirtilmiştir. Çalışma sözlük tabanlıdır. Her iki lehçede yer alan duyu eylemleri sözlüklerden tespit edilmiş; ardından her bir eylem *anlam sırasına, kullanım etiketlerine ve kılınışlarına* göre sınıflandırılarak elde edilen veriler karşılaştırılır. Eylemler, sözlükte yer alan örnekler ve Türkçe Ulusal Derlemeden elde edilen örnek cümlelerle pekiştirilmeye çalışılmıştır.

2. DUYU VE ALGI KAVRAMI

Duyu ve algı önce bireyin kendisini sonra da çevresini anlamasını ve anlamlandırmasını sağlayan iki önemli kavramdır. Yalnız bu kavramların sınırları net bir şekilde belirlenmemiştir. Farklı disiplinler -ortak paydaları olsa da- bu kavramları farklı şekillerde tanımlamaktadır.

Duyu kelimesi **Güncel Türkçe Sözlükte** (2019) “*a. İnsanların ve hayvanların, dış dünyanın uyarılarını görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma organlarıyla algılama yeteneği, duyum, hasse*” şeklinde tanımlanmaktadır. Felsefede duyu, akıl ve sezgiyle birlikte bilginin kaynaklarından biri olarak nitelendirilmektedir. (Yıldırım, 2013/1: 98). Fizyolojide ise duyu kelimesi *his, hassa* anlamında kullanılmaktadır. (Tanalp, 1975: 5).

Duyu, algılamının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Algı ise Psikoloji’de aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır.

Görsel 1. Duyuların Anlamsız Bilgi Parçacıkları Oluşu (Platnik, 2000: 124)



Platnik (2000: 124), algının beynimizin binlerce ayrı ve anlamsız duyuyu birleştirip anlamlı bir desen veya görüntüye dönüştürdüktan sonra elde ettiğimiz deneyim olduğunu söylemektedir. Algılar ise gerçek dünyanın kişisel yorumlarıdır.

Görsel 2. Algıların Anlamlı Desen, Görüntü ve Ses Oluşu (Platnik, 2000: 124)



Görüldüğü gibi duyu anlamsız bir parçacıklar iken algı duyuların birleştirilip anlamlı bir desen veya görüntüye bürünmüş şeklidir.

3. DUYU TÜRLERİ

Duyular, çeşitli bilim dallarında çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. Duyuları sınıflandırmak ve bir tasnif oluşturmak ise oldukça güçtür. Nitekim yapılacak olan tasnifte *duyu aygıtının morfolojisi, uyarının cinsi, kaynağı, beliren duyunun kalitesi* ve nihayet *duyu aygıtının özel fonksiyonu* gibi hususlar

göz önüne alınmalıdır. Ancak bütün bunları içine alan bir sınıflama henüz yapılamamıştır (Tanalp, 1975: 24).

Duyular,

- i. duyu organlarından hareketle: *görme duyusu, işitme duyusu, denge duyusu, koku alma duyusu* vd. Tanalp (1975: 25); *birincil duyular, ikincil duyular* Cüceloğlu (2006:103)
- ii. algıya dayalı olarak: *özel duyular, ortak duyular* Aristoteles (2018:123-173)
- iii. hiyerarşiye göre: *hareketlilik, istemlilik, süreç* vd. (Kamchbekova, 2010) sınıflandırılmaktadır.

4. DUYU EYLEMİ KAVRAMI

Tıpkı duyular gibi duyuyu ifade eden eylemler de çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Biray (2007: 307 - 314), duyu eylemlerini *mental eylemler* başlığı altında; Erdem (2004: 942), *algılama eylemleri*; Yaylagül (2005: 19) ise idrak eylemleri başlıkları altında değerlendirmektedir.

İbareetxe'nin (1999: 42) anlamsal rollerine göre yaptığı sınıflandırmada duyu eylemlerini "Pasif Algılama Eylemleri", "Aktif Algılama Eylemleri" ve "Uyarıcısı Olan Algılama Eylemleri" olmak üzere üçe ayırmaktadır. Pasif algılama eylemleri; kişinin iradesinden bağımsız, duyular aracılığıyla gerçekleşen eylemlerdir. *duy-* eylemi gibi. Aktif algılama eylemleri; algılayanın aktif konumda olduğu, bilinçli yapılan eylemlerdir. *dinle-* eylemi gibi. Uyarıcısı olan algılama eylemleri ise uyarıcıyla gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir. *kumaşın yumuşaklığı* gibi.

Levin (1999: 85 - 88) algı eylemleri *görme eylemleri, gözlem eylemleri, gözetleme eylemleri, uyarı algılama eylemleri* başlıklarından oluşmaktadır

Hirik (2017: 60) ise duyuları *Temel Duyular* ve *Birleşik Duyular* olmak üzere iki grupta incelemektedir. Sınıflandırmada duyular, *bilinçli* ve *bilinçsiz* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

5. EYLEMLERDE KILINIŞ

Eylemler *biçimbilgisel, sözdizimsel* ve *anlambilimsel* açılarından sınıflandırılabilir. Eylemlerin iç anlamları bakımından yapılan sınıflandırmaya kılınış denmektedir. (Erdem, 2016: 185 - 194). Elbette kılınış üzerine de pek çok tasnif yapılmıştır. Bu çalışmada Croft'un (2010) yapmış olduğu kılınış tasnifi temel alınmıştır. Oluşturulan bu modelin adı "kılınış tiplerinin iki boyutlu geometrik analizi"dir. Bu sınıflandırmada *aktif* veya *durağan*; *sürekli* veya *süreksiz*; *kalıcı*, *geçici*, *sonradan oluşan kalıcı*, *noktasal*; *geri çevrilebilir* veya *çevrilemez*; *dakik* gibi pek çok kriter bulunmaktadır.¹ Ayrıca eylemlerin kılınışları iki boyutlu şemalarla da desteklenmektedir.

Tablo 1. Croft'un Kılınış Sınıflandırması (2010)

DURUMLAR	İŞLER	BAŞARMALAR	TAMAMLAMALAR (Tip 9)	DÖNGÜSEL BAŞARMALAR/ TEK KERELİKLER (Tip 10)
1.Kalıcı Durumlar (Tip 1)	1.Yönelimli İşler (Tip 5)	1. Tek Taraflı Başarmalar (Tip 7)	-	-
2.Sonradan Oluşan Kalıcı Durumlar (Tip 2)	2. Yönelimsiz İşler (Tip 6)	2. Çift Taraflı Başarmalar (Tip 8)		
3.Geçici Durumlar (Tip 3)	-	-		
4.Noktasal Durumlar (Tip 4)	-	-		

¹ Ayrıntılı bilgi için Croft'a (2010)'a ve Erdem'e (2016) bakınız.

Kılış Tiplerinin İki Boyutlu Gösterim Şemaları

Geçici/Süreksiz

Kalıcı

Noktasal

(Tip 3)

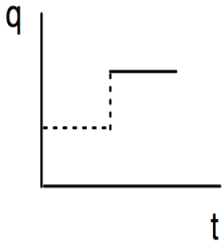
(Edinilen)

(Kalıtımsal)

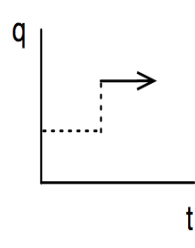
(Tip 4)

(Tip 2)

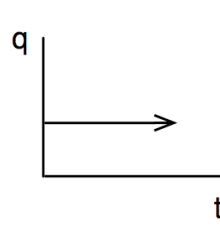
(Tip 1)



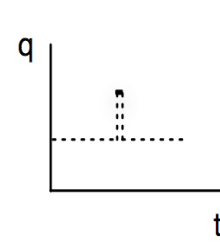
Kapı açık.



Pencere çatladı.



O Fransız.



Güneş zirvede.

Çift Taraflı Başarı

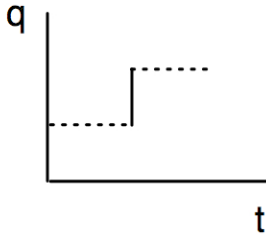
Tek Taraflı Başarı

Döngüsel/Tek Kerelik

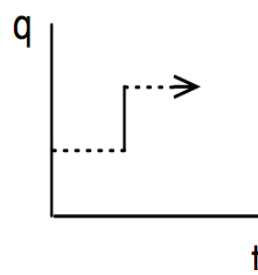
(Tip 8)

(Tip 7)

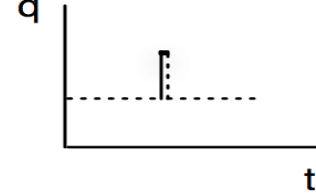
(Tip 10)



Kapı açıldı.



Pencere çatladı.



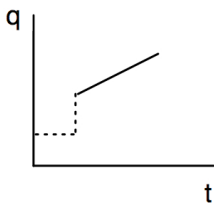
Fare ciyakladı.

Yönelimli İşler

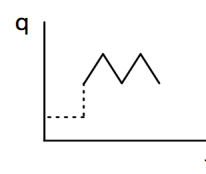
Yönelimsiz İşler

(Tip 5)

(Tip 6)



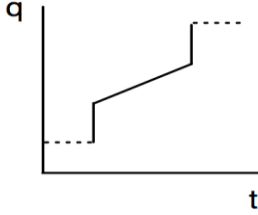
Çorba soğudu.



Kızlar şarkı söyledi.

Tamamlamalar

(Tip 9)



Elmalı kek yedim.

6. DUYU EYLEMLERİ TASNİFİ

Duyu kavramı ve duyu eylemleri üzerinde bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu anlamda duyu kavramının tespiti oldukça önemlidir. Kaç duyu olduğu konusunda belirlenmiş bir bilgi bulunmamaktadır. Öncelikle beş temel duyu olduğu kabul edilirken elde edilen veriler aslında 10, 12 hatta daha fazla duyu olabileceği yönündedir. Bu çalışmada öncelikle duyu kavramının ne olduğu ve kaç duyu olduğu üzerinde durulmuştur.

Algılamayı sağlayan özel duyu organları olduğu gibi (göz, kulak vb.) vücutta bulunan serbest sinir uçları da algılamayı sağlamaktadır. Vücudun her yerinde olan serbest sinir uçları aslında algının da çeşitliliğini göstermektedir. Bu bağlamda bir anlamda vücutta bulunan serbest sinir uçları kadar duyu vardır denilebilir. Bu da aslında henüz bilinmeyen pek çok duyu olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada duyular öncelikle özel duyular, kimyasal duyular, deri duyuları, titreşim duyusu, gıdıklanma duyusu, kaşınma duyusu, proprioseptif duyular ve iç âlem duyuları olarak sınıflandırılmıştır.

Özel duyular, kendine özgü duyu organı bulunan duyulardır. Yani *görme* ve *işitme*. Görme duyusunun alıcı organı göz, işitme duyusunun ise kulaktır. Aynı zamanda bu iki duyu, bazı çalışmalarda birincil duyu olarak da adlandırılmaktadır.

Kimyasal duyular, *tat alma* ve *koku alma* duyularıdır. Bu iki duyunun uyarıcıları kimyasal maddelerdir ve aynı zamanda bu iki duyu birbiriyle ilişkilidir. Tat alma duyusu da kendi içerisinde acı, tatlı, ekşi ve tuzlu olmak üzere temelde dört gruba ayrılmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar bir de *umami* adı verilen lezzetli duyusunun olduğunu göstermektedir.

Deri duyuları; *dokunma*, *deği-basınç*, *termal* ve *ağrı-acı* olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Dokunma duyuları, deriye temas üzerine serbest sinir uçlarının uyarılmasıyla meydana gelmektedir. Termal duyular; *sıcak*, *soğuk*, *ılık* ve *serin* olmak üzere kendi içerisinde dörde ayrılmaktadır. Sıcaklık, soğukluk ortama göre farklılık göstermektedir. Bu da algı yanılsamalarını meydana getirmektedir. Ağrı-acı duyuları ise kendi içerisinde *yavaş ağrı* ve *hızlı ağrı* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aslında her bir duyu birbiriyle ilişkilidir. Örneğin, sıcaklığın çok olduğu bir durumda ağrı-acı duyusu meydana gelmektedir.

Yapılan çalışmalar *titreşim*, *gıdıklanma* ve *kaşınmanın* ayrı birer duyu olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Proprioseptif duyular; *kinestetik* ve *vestibüler* duyular olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kinestetik duyular kas ve eklemlerde bulunur. Vestibüler duyular ise kulağın içinde bulunan bir sıvı

sayesinde vücudun dengesini sağlamaktadır. Aynı zamanda kinestetik duyular; *hareketli pozisyon duyusu ve sabit pozisyon duyusu* olarak ikiye ayrılmaktadır.

İç âlem duyuları ise vücudun durumu hakkında bilgi vermektedir.

Bu çalışmada duyular, yukarıda bahsedilen şekilde sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırmanın tablollaştırılmış şekli aşağıda bulunmaktadır:

Tablo 2. Duyu Türleri

ÖZEL DUYULAR		KİMYASAL DUYULAR		DERİ DUYULARI			TİTREŞİM DUYUSU	GIDIKLANMA DUYUSU	KAŞINMA DUYUSU	PROPRIOSEPTİF DUYULAR	İÇ ÂLEM DUYULARI
GÖRME	İŞİTME	TAT ALMA	KOKU ALMA	DOKUNMA	DEĞİ BASINÇ	TERMAL	-	-	-	KİNESTETİK	-
-	-	Tatlı	-	-	-	SICAK	-	-	-	SABİT POZİSYON	-
-	-	Tuzlu	-	-	-	SOĞUK	-	-	-	HAREKETLİ POZİSYON	-
-	-	Ekşi	-	-	-	ILIK	-	-	-	-	-
-	-	Acı	-	-	-	SERİN	-	-	-	-	-
-	-	Lezzetli	-	-	-	-	-	-	-	-	-

7. TÜRKİYE VE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE DUYU EYLEMLERİ

Duyu konusu yalnızca dilbiliminin konusu değildir. Pek çok alanda ayrıntılı bir şekilde araştırılan ve bu anlamda derinliği olan bir konudur. Bu nedenle başta da ifade edildiği gibi çalışma yapılırken farklı disiplinlerde yer alan konuya ilişkin literatür taranmış ve elde edilen verilerden hareketle bir tasnif oluşturulmaya çalışılmıştır. Yapılan tasnifte bu zamana kadarki tasniflerde yer alan bilgilere yer verildiği gibi yeni bilgiler de eklenmiştir.

Bilinen beş duyu organının dışında farklı duyu organlarının veya duyuların algılanmasını sağlayan reseptörlerin de bulunduğu ortaya konulan bir gerçektir. Bu bağlamda *görme, işitme, tat alma, koku alma* ve *dokunma* dışında pek çok duyumuz bulunmaktadır.

Yapılan çalışmalarda farklı anlamlarda kullanılsa da “özel duyular” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Aristoteles’in sınıflandırmasında *özel duyular* ve *ortak duyular* ifadesi bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada özel duyular ifadesinin kullanılması felsefeden ziyade tıbbi fizyolojiye dayanmaktadır. Nitekim nörologlara göre yapılan sınıflandırmada *görme* ve *işitme* duyuları *özel duyular* başlığı altında değerlendirilmektedir. Çünkü *görme* ve *işitme* duyuları diğer duyulardan farklı olarak bağımsızdır ve alıcı organları özeldir. Bu nedenle bu çalışmada da *görme* ve *işitme* duyuları özel duyular başlığı altında değerlendirilecektir.

Tat alma ve *koku alma* duyularının *kimyasal duyular* başlığı altında yer aldığı görülmektedir. Görme ve işitme duyularından farklı olarak tat alma ve koku alma duyuları duyu organlarından ziyade Tanalp’ın da ifade ettiği gibi maddelerin kimyasal yapılarıyla bağlantılı olarak özel reseptörlerle algılanmaktadır. Yani burada önemli olan husus, duyu organından ziyade uyarıcı maddenin kimyasal yapısıdır. Bu nedenle tat alma ve koku alma duyuları *kimyasal duyular* başlığı altında değerlendirilmektedir. Bu noktadaki diğer bir husus ise tat alma ve koku alma duyularının birbirleriyle

olan ilişkisidir. Bu iki duyu birbiriyle bağlantılı olarak çalışmaktadır. Nezle olan birinin tat alamaması bunun bir göstergesidir. Yapılan çalışmalar hangi tadın alındığı konusunda açık değildir. Ancak *acı*, *tatlı*, *ekşi* ve *tuzlu* tadının alındığı pek çok çalışmada kabul görmektedir. Burada farklı olarak *umami* veya *lezzetli* adı verilen hoşça giden bir tat duyusunu ifade edilen tada da yer verilmiştir. İlgili bölümde Hall'ün (2013) lezzetli tadına ilişkin açıklamalarına yer verilmiştir.

Sınıflandırmanın diğer bir aşamasını *deri duyuları* oluşturmaktadır. Deri duyuları adı verilen duyular oldukça karmaşıktır. Burada duyu organlarından ziyade serbest sinir uçları adı verilen reseptörler devreye girmektedir. Bu nedenle yalnızca elle dokunma değil aynı zamanda *basınç*, *sıcaklık*, *ağrı* (*acı*), *kaşınma*, *gıdıklanma*, *titreme* gibi pek çok duyuyu içerisinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki *dokunma duyularıdır*. Klasik sınıflandırmalarda beş duyudan biri olarak kabul edilen duyu, deri duyularından yalnızca dokunma duyularını içermektedir. Genelgeçer bilgiler bir nesneye elle dokunulduğunda hissedilen duyunun *dokunma duyusu* olduğu yönündedir. Ancak deri duyuları bununla sınırlı değildir. Vücuda yapılan *deği basınç*, *deri duyularından* kabul edilmektedir. *Termal duyular* veya *ısı duyuları* adı verilen *sıcaklık*, *soğukluk duyuları* da birer deri duyusu kabul edilmektedir. Yapılan çalışmaların pek çoğu sıcaklık ve soğukluğu termal duyular başlığı altında vermektedir. Bunların içerisine *ağrı duyularını* ekleyenler de bulunmaktadır. Ancak *serin*, *ılık* ve *farksız* duyuları yalnızca Hall'ün çalışmasında yer almaktadır. Bu çalışmada ise bu duyuların tamamına yer verilecektir.

Ağrı-acı duyusu oldukça ilginç bir duyudur. Bu duyuyu farklı kategorilerde ele almak mümkündür. *Ağrı-acı* duyusu dokunma duyularından biridir. Kendisi başlı başına bir sınıf oluşturabileceği gibi başka sınıflarla da ilişkilidir. Özellikle sıcaklık ve soğukluk duyuları bunlardandır. Nitekim ilgili bölümde de aktarıldığı gibi sıcaklık ve soğukluğun aşırısı yani yakıcı sıcak ve dondurucu soğukta, sıcaklık ve soğukluk duyuları belli bir eşiği geçtikten sonra *ağrı-acı* şeklinde hissedilmektedir. *Ağrı-acı* duyusu dışsal bir etkene bağlı olabileceği gibi iç organlarda da gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla dışsal etkenlere bağlı olan *ağrı-acıyı dokunma duyuları* başlığı altında değerlendirirken vücudun içerisinde gerçekleşen *baş ağrısı*, *karın ağrısı gibi ağrıları da iç âlem duyuları* başlığı altında değerlendirmek gerekmektedir. *Ağrı-acı* duyusuyla ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise *ağrı* acının çeşididir. Burada *ağrı-acı* yavaş veya hızlı gerçekleşebilmektedir. Nitekim Tanalp'ın (1975) ifade ettiği gibi hızlı *ağrı* 0,1 saniye sonra hissedilirken, yavaş *ağrı* ancak 1 saniye veya daha sonra başlamakta, hatta dakikalar boyunca artarak devam etmektedir. Bu nedenle *ağrı-acı* konusu ele alınırken *yavaş ağrı* ve *hızlı ağrı* şeklinde bir ayrıma gitmek gerekmektedir.

Titreşim, *gıdıklanma* ve *kaşınma* da birer duyu olarak değerlendirilmektedir. Her biri başlı başına bir duyuyu ifade etmektedir. Nitekim bu duyular az veya çok olmakla birlikte doğuştan gelen duyulardır. *Titreşim*, *gıdıklanma* ve *kaşınmanın* birer duyu olduğu fizyologlar tarafından kabul görmektedir.

Diğer duyular ise *propriyoseptif* adı verilen dışarıdan bir etkiden ziyade vücudun iç yapısına ilişkin olan duyulardır. Duyularımız veya duyu organlarımız bize yalnızca dış dünyanın bilgisini sunmaz. Aynı zamanda vücudun iç âlemi hakkında da bilgi verir. Bu duyulardan ilki eklem, kas ve kırışlerde bulunan vücudun durumuna ilişkin bize bilgi veren *kinestetik duyudur*. Bu duyu sayesinde beyin vücudun hangi pozisyonda olduğunu algılar. Bu nedenle *sabit pozisyon duyusu* ve *hareketli pozisyon duyusu* şeklinde iki sınıfa ayrılmaktadır. *Otur-*, *kalk-*, *ayakta dur-*, *elini yana uzat-* gibi vücuda ilişkin *sabitlik* ve *hareketlilik* verileri bu duyu sayesinde aktarılır. Vücudun durumunu bildiren *koş-*, *yürü-*, *uyu-* gibi pek çok eylem bu sınıfa girmektedir. Ancak hemen hemen bütün eylemlerin bu sınıfa girmesi nedeniyle yapılan taramada *kinestetik duyu* eylemlerine bu çalışmada yer verilmeyecektir.

Propriyoseptif adı verilen duyulardan bir diğeri ise vücudun dengesi hakkında beyne bilgi ileten *vestibüler duyudur*. Vestibüler duyu sayesinde *başın duruşunu hissetmek*, *başı dik tutmak* ve *dengeyi sağlamak* mümkündür.

Son olarak diğer çalışmalarda yer almayan, fizyologların ifade ettiği, vücuttaki yeri tam olarak bilinmeyen ancak yine vücudun durumu hakkında bize bilgi veren duyu, *iç âlem duyularıdır*. İç âlem duyuları sayesinde *acık-, susa-, tuvaletin gelmesi* gibi duyuları algılarız.

7.1. Özel Duyular

Özel duyular belirli bir duyu organı tarafından algılanan duyulardır. Bu duyular reseptörlerle değil direk duyu organıyla algılanmaktadır. Bu duyuların içerisine görme duyuları ve işitme duyuları girmektedir. Görme duyusu için göz, işitme duyusu için de kulak bulunmaktadır.

7.1.1. Görme Duyu Eylemleri

Yapılan bütün sınıflandırmalarda görme duyusu temel duyu olarak kabul edilmektedir. Çünkü görme duyusunun kendine has bir organı bulunmaktadır. Görme duyusunun alıcı organı gözdür. Göz sayesinde nesnelere, dışarıdaki görüntüler beyne aktarılır ve pek çok bilgi elde edilir. Dolayısıyla görme duyusuyla ilgili pek çok eylem bulunmaktadır.

1) **bak-; (1) (-e)** Bakışı bir şey üzerine çevirmek: *Zamanla nasıl değişiyor insan / Hangi resmime baksam ben değilim.* (TS, 2011)

bak- eyleminin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası yoktur. Devamlılıktan yoksun bir eylemdir. Kılış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

*Of! Kaçan pozisyona **bak** ya.* (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 97 adet görme duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 56’sının 1. anlamı görme duyusunu ifade etmektedir. 24’ünün 2. anlamı, 4’ünün 3. anlamı, 3’nün 4. anlamı, 1’inin 5. anlamı, 2’sinin 6. anlamı, 1’inin 7. anlamı, 1’inin 8. anlamı ve 1’inin 24. anlamı görme duyusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde görme duyusunu ifade eden; *alıcı gözüyle bak- (1), ara- (1), araştır- (1), ayırmsa- (1), bak- (1), bak- (2), bakın- (1), bakış- (1), bakış- (2), bakış at- (1), başını bekle- (1), baygın baygın bak- (1)* vd. eylemler bulunmaktadır.

1) **âñet-** [ä:ñetmek], *işl. 1.* Bir tarafa seretmek, bir zada bakmak, garmak, esetmek. *Yaşuly ogluny ömründe birinji sapor görýän ýaly, oña jüýjerilip äñetdi* (Edebiyat we sungat). (TDDS, 2015)

âñet-, *eylem, 1.* Bir tarafa bakmak, bir şeye bakmak, dikkat etmek. *İhtiyar oğlunu hayatında ilk sefer görüýormuşçasına, ona dikkatle baktı.* (Edebiyat ve Sanat).

âñet- eylemi, sona yaklaşma anlamında süreç bildirmektedir. Eylem bağımlıdır ve doğal bir son noktası vardır. Kılış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 9**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 74 adet görme duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 58’inin 1. anlamı, 7’sinin 2. anlamı, 7’sinin 3. anlamı, 2’sinin 5. anlamı görme duyusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde görme duyusunu ifade eden; *agtar- (2), äñet- (1), aňla- (3), aňşyr- (3), aňta- (1), aýla- (5), bak- (1), barla- (3), çabja- (1), çerrel- (1), çïner- (1), çüýjer- (1), daşyňa göz aýla- (1)* vd. eylemler bulunmaktadır.

7.1.2. İşitme Duyu Eylemleri

Gözden sonra en önemli duyu organı kulaktır. Kulak sayesinde belirli frekanstaki sesler işitilmektedir. İşitme duyusunda da duyuya özgü bir duyu organının bulunması işitme duyusunun da özel duyular kategorisinde yer almasını sağlamaktadır.

1) **işit-; (1) (-i)** Kulakla algılamak, duymak: *Doktorun sesini işitince koştı, yanakları kırmızı, gözleri parlıyordu.* (TS, 2011)

ışit- eylemi, aksi olmadığı takdirde doğuştan gelen kalıcı bir durumu ifade etmektedir. Eylem durağandır. Eylemin bitiş noktası bulunmamaktadır. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 1**)

Dede Korkut hikâyelerinde sık sık şöyle yazılmıştır: "Dirse Han bunu ışitti, eydür kırk yoldaşım aman, Tanrı'nın birliğine yoktur güman. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 21 adet ışitme duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 19'unun 1. anlamı, 2'sinin ise 2. anlamı ışitme duyusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde ışitme duyusunu ifade eden; *ağır ışit-* (1), *dinle-* (1), *duy-* (2), *istihbar et-* (1), *ışit-* (1), *koyun kaval dinler gibi dinle-* (1), *kulağı ağır ışit-* (1), *kulağı dikil-* (1), *kulağına çalın-* (1) vd. eylemler bulunmaktadır.

1) **eşit-**, *işl.* 1. Sesi gulagyň bilen kabul etmek. *Eşiden deň bolmaz, gören göz bilen* (Nakyl). (TDDS, 2015)

eşit-, *eylem.* 1. Sesi kulağıyla almak. *İşiten denk olmaz gören gözle* (atasözü)

eşit- eylemi, aksi olmadığı takdirde doğuştan gelen kalıcı bir durumu ifade etmektedir. Eylem durağandır. Eylemin bitiş noktası bulunmamaktadır. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 1**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 19 adet ışitme duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 14'ünün 1. anlamı, 3'ünün 2. anlamı, 1'inin 3. anlamı, 1'inin 9. anlamı ışitme duyusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde ışitme duyusunu ifade eden *agza aňkar-* (2), *aňsy-* (2), *daş gulakdan eşit-* (1), *diňle-* (1), *diňşirge-* (3), *diň sal-* (1), *diň sal-* (1), *eşit-* (1), *gulaga deg-* (1), *gulaga ýet-* (1) vd. eylemler bulunmaktadır.

7.2. Kimyasal Duyular

Tat alma ve koku alma duyuları, pek çok disiplinde kimyasal duyular başlığı altında değerlendirilmektedir. Çünkü bunların uyarıcıları kimyasal maddelerdir. Özel duyularda olduğu gibi kimyasal duyuları algılamak için özel organlar bulunmamaktadır. Kimyasal duyuların alıcı organları olan dil ve burunda yer alan sinir uçları sayesinde algılama gerçekleşmektedir.

7.2.1. Tat Alma Duyu Eylemleri

Tat alma, tat alma tomurcukları adı verilen alıcıyla algılanmaktadır. Bu tomurcuklar, dilin yanlarında arkasında ve gırtlakta yer almaktadır. Aynada kendi dilimize baktığımızda, dil üzerinde birçok çıkıntı görürüz. Her bir çıkıntı çok sayıda tat alma tomurcuğunu içermekte ve her tomurcukta da 20'den fazla tat alma hücreleri bulunmaktadır. Dilin uç kısmında bulunan hücreler daha çok tatlıya, dilin gerilerine doğru gittikçe hücreler sırayla tuzluya, ekşiye ve acıya daha duyarlı hale gelirler. (Cüceloğlu, 2006: 106)

Tatlı, tuzlu, ekşi ve acı tatlarının yanında tespit edilen diğer bir tat ise lezzetli tadıdır. Türkiye Türkçesinde bu beş tada ilişkin tespit edilen eylemler aşağıdaki gibidir:

1) **tat-**; (1) (-i) Dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak. (TS, 2011)

tat- eylemi dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Ana yemeklerden karnabahar risotto (İtalyan pirinçle yapılan bir tür pilav), sebze lazanya (kalın makarna hamuruyla yapılır) ve mantar köftesinden tattım. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 6 adet tat alma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 4'ünün 1. anlamı, 1'inin 2. anlamı ve 1'inin 3. anlamı tat alma duyusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde tat alma duyusunu ifade eden; *ur-* (3), *çeşnisine bak-* (1), *tat-* (1), *tat-* (2), *tat al-* (1), *tat ver-* (1) eylemleri bulunmaktadır.

1) **dat-** [da:tmak], *işl.* 1. Tagamyny, duzuny bilmek üçin azajyk iýip, içip görmek. *A gyz, gaýnatmanyň gaýnamy çykypmy, dadyň görsene!* (TDDS, 2015)

dat-, *eylem*, 1. Tadını, tuzunu bilmek için azıcık yemek, içmek. *Ay kız, haşlama olmuş mu, bir tadına baksana!*

dat- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 3 adet tat alma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 2’sinin 1. anlamı ve 1’inin 1. anlamı tat alma duyusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde tat alma duyusunu ifade eden *dat-* (1), *dat-* (2) eylemleri bulunmaktadır.

7.2.1.1. Tatlı

Yapılan araştırmada bu tada ilişkin herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

7.2.1.2. Tuzlu

Yapılan araştırmada Türkiye Türkçesinde bu tada ilişkin herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

1) **duzuny gör-** (**datmak**) 1. naharyň duzunyň nä derejededigini barlap görmek. *Jerçi gazanyň gapagyňy göterip, onuň duzuny datdy* (B. Seýtäkow). (TDDS, 2015)

duzuni gör- (**datmak**) 1. yemeğin tuzunun nasıl olduğunu kontrol etmek. *Çerçi kazanın kapağını kaldırarak onun tuzuna baktı* (B. Seýtäkow).

duzuni gör- eylemi, sona yaklaşma anlamında süreç bildirmektedir. Eylem bağımlıdır ve doğal bir son noktası vardır. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 9**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 2 adet tuzlu duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden birinin 1. anlamında diğerinin ise 2. anlamı tuzlu duyusunu ifade etmektedir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde yemeğin tadına değil tuzuna bakılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde tuzlu duyusunu ifade eden *dadyş-* (2), *duzuny gör-* (1) eylemleri bulunmaktadır.

7.2.1.3. Ekşi

Her iki lehçe incelendiğinde ekşi duyusunu ifade eden eyleme rastlanmamıştır. *Ekşi-*, *bozul-*, *çürü-* gibi eylemler nesne merkezli olup kişiyle doğrudan bağlantısı olmadığı için bu eylemler duyu eylemi olarak alınmamıştır.

7.2.1.4. Acı

Yapılan araştırmada her iki lehçede de bu tada ilişkin herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

7.2.1.5. Lezzetli (Umami)

1) **ağızda dağıl-**; (1) genellikle hamur işi, iyi pişmiş ve lezzetli olmak. (TS, 2011)

ağızda dağıl- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (Tip 5)

Kaşıkla ya da çatalla yenilebilecek ve ağızda dağılan nefis bir un helvası düşerken sonuç tam bir hüsrandı; Sıcakken servis tabağına aldığım helvayı soğuduğunda tabaktan tornavida ve çekiç eşliğinde sökebildim. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 1 adet lezzetli duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylem 1. anlamında kullanılmıştır.

1) **lezzet al-** bir zadyň lezzetini bilmek, duymak, başdan geçirmek. (TDDS, 2015)

lezzet al- bir şeyin lezzetini bilmek, hissetmek, denemek.

lezzet al- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet lezzetli duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı lezzetli duygusunu ifade etmektedir.

7.2.2. Koku Alma Duyu Eylemleri

Koku duygusu diğer duylara oranla daha az anlaşılmiş olan bir duyudur. Kaç tane koku olduğu konusu da tartışmalı konulardandır. Kokular da görme ve işitme duylarından farklı olarak reseptörlerle algılanmaktadır.

1) **kokla-; (1) (-i)** Kokusunu duymak için bir şeyi burnuna yaklaştırmak veya bir yerin havasını içine çekmek: *Havhuyu ikinci kez koklarken kapının zilini duyuyorum* (TS, 2011)

kokla- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 4 adet koku alma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 3'ünün 1. anlamı, 1'inin 5. anlamı koku alma duygusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde koku alma duygusunu ifade eden *burnunun direği kırıl- (veya düş-) (1), kok- (5), kokla- (1), kokusunu (veya koku) al- (veya duy-) (1)* eylemleri bulunmaktadır.

1) **ysga-** [y:sğamak], *işl.* Bir zadyň ysny almak üçin burnuňy ýakynlaşdyryp dem almak. (TDDS, 2015)

ysga- eylem, Bir şeyin kokusunu almak için burnunu yaklaştıırıp nefes almak.

ysga- eylemi, durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 3 adet koku alma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerin 1. anlamı koku alma duygusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde koku alma duygusunu ifade eden *goňursa- (1), koka- (1), ysga-* eylemleri bulunmaktadır.

7.3. Deri Duyuları

Bilindiği gibi vücudun tamamı deriyle kaplıdır. Deri duyuları algılanırken vücudun tamamında etkili olan serbest sinir uçları devreye girmektedir. Dışarıdaki nesnenin deriye temasıyla serbest sinir uçları uyarılır ve algılama böylece gerçekleşmiş olur. Yapılan sınıflandırmalarda deri duyuları içinde yalnızca dokunma duyularına yer verilmiştir. Ancak deri duyuları yalnızca dokunma duygusuyla sınırlı değildir. *Deği-basınç, termal duyular, ağrı-acı duyuları, titreşim, gıdıklanma ve kaşınmanın* da birer duyu olduğu tıbbi fizyolojide görülmektedir. Bu nedenle bu çalışma bu duylara da yer verilmiştir.

7.3.1. Dokunma Duyuları

Dokunma duyularıyla ilgili birçok sınıflandırma vardır. Bu sınıflandırmalar bir kısmına teori kısmında yer verilmiştir. Yapılan sınıflandırmalar dokunma duygusunun sıcak ve soğuğu algılayan, ağrıyı algılayan vd. duyular şeklindedir. Bu çalışmada ağrı-acı duyu, termal duyular deri duyuları başlığı altında ayrı başlıklarla değerlendirilmiştir. Dokunma duygusu ise genellikle derideki veya deri altındaki dokulardaki reseptörlerin uyarılması ile oluşmaktadır (Hall, 2013, s. 571).

1) **değ-**; (1) (-e) Aralık kalmayınca kadar birbirine yaklaşmak, dokunmak, temas etmek: Kapıdan bir an birbirimize değerek girdik. (TS, 2011)

değ- eylemi farklı bir sonuca ulaşmayan dakik bir eylemdir. Eylem bir süre sonra eski haline dönmektedir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 10**)

Bir kaç satıcının önünde dururken bir kol omzuma **değdi**. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 172 adet dokunma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 101’inin 1. anlamı, 32’sinin 2. anlamı dokunma duyusu, 12’sinin 3. anlamı, 6’sının 4. anlamı, 6’sının 5. anlamı, 3’ünün 6. anlamı, 3’ünün 7. anlamı, 1’inin 8. anlamı, 1’inin 15. anlamı, 1’inin 16.anlamı, 1’inin 18. anlamı, 1’inin 22. anlamı, 1’inin 24. anlamı, 1’inin 37. anlamı dokunma duyusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde dokunma duyusunu ifade eden *aban- (1), aban- (2), aban- (5), aban- (6), aborda et- (2), açık düş- (1) (2), al- (1), altı okka et- (1), apazla- (1), ardıl- (1), arkasına al- (1), asıl- (2)* vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **değ-** [değmek], *işl.* 2. Ok atylanda, daş zyñlanda we ş.m. nyşana ýa-da başga bir zada galtamak, baryp urulmak. *Söweşleriň birinde onuň çep aýagyňa ok degip, gospitala düşüpdü.* (TDDS, 2015)

değ-, *eylem.* 2. Ok atıldığında, taş fırlatıldığında vb. nişan veya başka bir şeye değdirmek, vurulmak. *Savaşlardan birinde onun sol ayağına mermi değip hastaneye yatmış.*

değ- eylemi farklı bir sonuca ulaşmayan dakik bir eylemdir. Eylem bir süre sonra eski haline dönmektedir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 10**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 157 adet dokunma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 99’unun 1. anlamı, 32’sinin 2. anlamı dokunma duyusu, 14’ünün 3. anlamı, 4’ünün 4. anlamı, 4’ünün 5. anlamı, 2’sinin 6. anlamı, 1’inin 7. anlamı, 1’inin 8. anlamı, 1’inin 11.anlamı dokunma duyusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde dokunma duyusunu ifade eden *al- (1), al- (11), alkymyndan al- (1), alyp bol- (1), asyl- (2), asyl-asyll bol- (1), bagla- (2), barmagyňy batyr- (1), barmak bas- (1), bat- I (6), batyr- (3)* vd. eylemleri bulunmaktadır.

7.3.2. Deği – Basınç Duyuları

Deği-basınç duyusu dokunma duyularından biridir. Deği ve basınç arasındaki fark ile basınç duyusunun ne olduğu hususu Tanalp (1975, s. 35) tarafından şu şekilde verilmiştir:

“Deriye dokunulduğunda hasıl olan ve kıllı deri kesimlerinde daha belirgin olup değü duyusundan farklı nitelikte bulunan duyu basınç duyusudur. Deri yüzeyinin bütününe basınç yapıldığında basınç duyusu meydana gelmez. Örneğin atmosferin derimizin her santimetre karesine bir kilogramlık basınç yapmasına rağmen basınç duyumu meydana gelmez. Öte yandan su altında her 10 metre derinlik bir atmosfer basınç artışına sebep olduğu halde basınç duyusu husulünde rol oynamadığı gibi, iç basıncı kontrol altında olmayan bir uçakla yükseklere çıkıldığında da basıncın azalmasından ileri gelme, herhangi bir intiba alınmaz.”

Her iki lehçede de bu duyuya ilişkin herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

7.3.3. Termal Duyular

Yapılan çalışmalar da ısı da bir duyu olarak kabul edilmektedir. Elbette ki sıcaklık ve soğukluk ortama göre kişinin vücut ısısına göre farklılık göstermektedir. Burada devreye duyu yanılısamları girmektedir. Ancak bu çalışmada duyu yanılısamlarına yer verilmemiştir. Aslında hemen hemen bütün duyular birbiriyle ilişkilidir. Sıcaklık ve soğukluğun fazla olduğu durumlarda da ağrı-acı duyusu devreye girmektedir.

7.3.3.1. Sıcak

1) **ısın-; (2) (nesnesiz)** Üşümesini gidermek: *Şöyle güzel bir sütlü kahve yapayım da içimiz ısınsın.* (TS, 2011)

ısın- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yemeğin yanında içtiğimiz kırmızı şarapla da içimiz ısındı. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 11 adet sıcaklığı ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 6'sının 1. anlamı, 1'inin 2. anlamı, 1'inin 5. anlamı, 1'inin 6. anlamı ve 2'sinin 8. anlamı sıcaklık duygusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde sıcak duygusunu ifade eden *ateşi çık-* (veya *yüksel-*) (1), *piş-* (8), *ensesinde boza pişir-* (1), *ısın-* (1), *ısın-* (2), *iliği kemiği ısın-* (1), *kız-* (1), *sıcak ol-* (1), *yak-* (8), *yan-* (5), *yan-* (6) eylemleri bulunmaktadır.

1) **çoşun-** [ço:şunmok], işl. Özüni oda çoymak, ýylynmak. (sıcaklık) (TDDS, 2015)

çoşun-, eylem, Kendini ateşte ısıtmak, ısınmak.

çoşun- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet sıcaklığı ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı sıcaklık duygusu ifade etmektedir.

7.3.3.2. Soğuk

1) **don-; (3) (nesnesiz)** çok üşümek.

don- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

"Sakin dediğime bakmayın, yandım dersem de ipi salın, dondum dersem de..." demiş ipi beline sarmış, kuyuya inmeye başlamış. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 21 adet soğukluk ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 12'sinin 1. anlamı, 4'ünün 2. anlamı, 2'sinin 3. anlamı ve 1'inin 10. anlamı soğukluk duygusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde soğuk duygusunu ifade eden *ateşi düş-* (1), *ateşi düş-* (1), *ayaz kes-* (1), *ayazla-* (1), *buy-* (1), *buz kes-* (1), *çivi gibi ol-* (1), *don-*(3), *içi titre-* (2), *iliği kemiği don-* (1), *iliğine (veya iliklerini) işle-* (veya *geç-*) (2) vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **doñ-** [doñmok], işl. 4. *gepl.d.* Gaty üşemek. *Howa sowuk eken, elim-ayağym doñaydy.* (TDDS, 2015)

doñ-, eylem, 4. *kon. d.* Çok üşümek, *Hava soğukmuş, elim ayağım dondu.*

doñ- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 6 adet soğukluk ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 5'inin 1. anlamı, ve 1'inin 3. anlamı soğukluk duygusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde soğuk duygusunu ifade eden *buy-* (1), *dala-* (3), *doñ-* (1), *doñdur-* (2), *içinden geçip bar-* (1), *üşe-* (1) eylemleri bulunmaktadır.

7.3.3.3. Ilık

Türkiye Türkçesinde ılık duygusunu ifade eden herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

1) **ýylan-, işl. 2.** Oda, peje we ş.m. çoyunyp, endamyňy ýylatmak. Pejiň oduna ýylanmak
ýılan-, *eylem, 2.* Ateşe yaklaşarak vücudunu ısıtmak. Sobanın ateşiyle ısınmak.

ýılan- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet ılıklik ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir

7.3.3.4. Serin

1) **serinle-; (2)** (*nesnesiz*) Hafif soğukluk duymak: *Gülleri koklardın, kuşları dinlerdin / Rüzgâr esmezse terasta serinlerdin*

serinle- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 2 adet serinlik ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerin 2. anlamı serinlik duygusu ifade etmektedir

Türkiye Türkçesinde serin duygusunu ifade eden *ferahla-* (2), *serinle-* (2) eylemleri bulunmaktadır.

1) **salkynla-, işl. 2.** Salkyn ýerde, salkyn howada dem almak. *Salkynlaýyn diýip düşek atdym* (Görogly).
salkınla-, eylem, 2. Serin yerde, serin havada nefes almak. Serinleyeyim diye yatak atmak.

salkynla- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 2 adet serinlik ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerin 1 ve 2. anlamı serinlik duygusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde serin duygusunu ifade eden *ýelejire* (1) eylemi bulunmaktadır.

7.3.4. Ağrı – Acı Duyuları

Ağrı-duyu duygusu da deride ve iç organlarda bulunan serbest sinir uçlarının uyarılmasıyla oluşmaktadır. Ancak bedendeki bütün doku ve organlarda ağrıya duyarlı serbest sinir uçları bulunmamaktadır. Örneğin beyin kendisinde ağrı reseptörleri bulunmamaktadır. Aynı zamanda ağrı, koruyucu bir mekanizmadır. Nitekim ağrı-acı duygusu sayesinde vücut büyük hasarlar almaktan korunmaktadır. Ağrı iki büyük grupta sınıflandırılmaktadır: *hızlı ağrı* ve *yavaş ağrı*. Hızlı ağrı 0,1 saniye sonra hissedilirken, yavaş ağrı ancak 1 saniye veya daha sonra başlamakta, hatta dakikalar boyunca artarak devam etmektedir (Hall, 2013, s. 583).

1) **ağrı-; (1)** (*nesnesiz*) Vücudun bir yeri ağırlı durumda olmak: *Başı ağrımak. Dişi ağrımak.* (TS, 2011)
ağrı- eylemi durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

Şu anda sol elim epey ağrıyor -parmağım ters döndü. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 39 adet ağrı-acı duygusu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 25'inin 1. anlamı, 6'sının 2. anlamı, 2'sinin 3. anlamı, 2'sinin 4. anlamı, 2'sinin 7. anlamı, 1'inin 9. anlamı, 1'inin 10. ağrı-acı duygusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde ağrı-acı duyusunu ifade eden *acı-(II) (1)*, *acı çek-* (1), *ağrı-* (1), *ağrısı tut-* (1), *ağrısı tut-* (2), *alazla-* (2), *balkı-* (4), *başı çatla-* (1), *başı kazan gibi ol-* (1), *başına vur-* (1), *başı tut-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **agyr-** [a:ğyrmak], *işl.* Näsaglyk, ýeten şikes we ş.m. zerarly bedende, endamda yza, agyry duýmak, yza çekmek. *Gaty keçäniň üstünde ýanlary agyryp, iki ýana agdarylýarlar* (N. Saryhanow). (TDDS, 2015)

agır-, *eylem*, Rahatsızlık, sakatlanma vb. şeylerden dolayı vücutta sızı, ağrı duymak, acı çekmek. *Sert keçenin üzerinde yanları ağrıyıp iki tarafa dönüyordu* (N. Saryhanow).

agır- eylemi, durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 25 adet ağrı-acı duyusu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 20'sinin 1. anlamı, 2'sinin 2. anlamı, 2'sinin 4. anlamı, 1'inin 10. ağrı-acı duyusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde ağrı-acı duyusunu ifade eden *agyr-* (1), *awa-* (1), *awun-* (1), *awuşa-* (1), *az-* (1), *beterle-* (1), *beýnä agram sal-* (1), *beýnä ur-* (1), *biş-* (4), *damar çek-* (1), *duýul-* (2), *gyppjyn-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

7.4. Titreşim

1) **titre-**; (1) (*nesnesiz*) Küçük ve hızlı salınım hareketleri yapmak: *Geçtiği yollarda, incecik ellerine, kahır görmüş köylülerin nasırlı elleri sarıldı, ninelerin dua ile titreyen dudakları dokundu.* (TS, 2011)

titre- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Tepeden tırnağa onunlayım, titrek sesiyle titriyorum, yaşlı gözleriyle ıslanıyorum ve kaldırımlara yüz hatlarımı çizerek gözlerinin ışığında yürüyorum. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 13 adet titreşim duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 10'unun 1. anlamı, 2'sinin 2. anlamı, 1'inin 4. anlamı titreşim duyusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde titreşim duyusunu ifade eden *tamburası çal-* (2), *çenesi at-* (1), *ispazmoza tutul-* (1), *ifilde-* (1), *raşelen-* (1), *sallan-* (4), *şafii köpeği gibi titre-* (1), *tirilde-* (1), *titre-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **titre-** [titirmek], *işl.* 1. Zarba ýa-da başga bir zadyň güýji, täsiri we ş.m. sebäpli yrgyldamak, yraň atmak. *Onuň sakgaly hem titreyärdi.* (TDDS, 2015)

titre-, *eylem*, 1. Darp veya başka bir şeyin etkisi vb. nedeniyle sallanmak. *Onun sakalı da titriyordu.*

titre- eylemi dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 22 adet titreşim duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 21'inin 1. anlamı titreşim duyusu ifade etmektedir. 1'inin 2. anlamı titreşim duyusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde titreşim duyusunu ifade eden *dagdyra-* (1), *digdenekle-* (1), *digirde-* (1), *elendir-* (1), *gagşa-* (1), *galdyra-* (1), *galpylda-* (1), *hababayla-* (1), *kemşer-* (1), *lerzana gel-* (1), *sandyra-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

7.5. Gıdıklanma

1) **gıdıklan-**; (1) (*nesnesiz*) Gıdıklama işi yapılmak: *Sanki gıdıklanıyorlar ve gülmekten katılacaklar.* (TS, 2011)

gıdıklan- eylemi dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

*Kulaklarımın çevresini ve çenemin altını muayene ederken çok **gıdıklandım**.* (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 1 adet gıdıklanma ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı gıdıklanma duygusu ifade etmektedir.

1) **gyjykla-**, *işl.* Başga biriniň, köplenç, garnynyň ýüzüni, dabanyň aşagyny barmaklaryň bilen çala dyrmalamak. (TDDS, 2015)

gıcıkla-, *eylem*, Başka birinin; çoğu zaman karnını, tabanını parmaklarla hafifçe gıdıklamak.

gıcıkla- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet gıdıklanma ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı gıdıklanma duygusu ifade etmektedir.

7.6. Kaşınma

1) **giciş-**; (1) (*nesnesiz, halk ağzında*) Kaşınmak, kaşıntı duymak, gidişmek. (TS, 2011)

giciş- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

*Saç aralarından tabanın altına kadar her yanı içi pire dolu bir çuvala girmiş gibi yanıyor, **gicişiyor**, kaşınıyordu.* (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 8 adet kaşınma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 3'ünün 1. Anlamı, 2'sinin 2. anlamı, 1'inin 3. anlamı, 1'inin 4. anlamı ve 1'inin 6. anlamı kaşınma duygusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde kaşınma duygusunu ifade eden *dala-* (2), *giciş-* (1), *gidiş-* (1), *haşla-* (6), *kaşı-* (1), *kazın-* (3), *siftin-* (2), *ye-* (4) eylemleri bulunmaktadır.

1) **gije-** [gi:jemek], *işl.* Endamynda, bedeniinde giji peýda bolmak. *Her kim öz gijän yerini gaşar* (Nakyl). (TDDS, 2015)

gice- *eylem*, 1. Vücudunda kaşıntı meydana gelmek. Herkes kaşınan yerini kaşır.

gice- eylemi, sona yaklaşma anlamında süreç bildirmektedir. Eylem bağımlıdır ve doğal bir son noktası vardır. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 9**)

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde kaşınma duygusu ifade eden eylemler bulunmaktadır. Ancak yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde kaşınma duygusunu ifade eden 3 eyleme rastlanmıştır. Bu eylemler 1. anlamda kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde tespit edilen anlamlar eylemin 1. anlamı dışında 2, 3, 4 ve 6. anlamlarıdır.

7.7. Proprioseptif Duyular

Proprioseptif duyular pozisyon duygusu olarak da bilinmektedir. Duyular yalnızca dışarıdan gelen uyarıcıları algılamaz. Aynı zamanda vücudun durumu hakkında bize vermektedir. Vücudun hareketli veya sabit olduğunu pozisyon duygusu sayesinde algılayabiliriz.

7.7.1. Kinestetik Duyular

Kinestetik duyular vücudun uzaydaki konumunu bildirmektedir.

7.7.1.1. Sabit Pozisyon Duyusu

1) **çivilen-**; (2) (*-e, mecaz*) Bir yerde hareketsiz kalmak. (TS, 2011)

çivilen- eylemi, durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

*Bitirim aldığı cevapla olduğu yere **çivilendi**.* (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 8 adet sabit pozisyon duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 3'ünün 1. anlamı kaşınma duyusu ifade etmektedir. 2'sinin 2. anlamı, 1'inin 3. anlamı, 1'inin 4. anlamı ve 1'inin 6. anlamı kaşınma duyusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde sabit pozisyon duyusunu ifade eden *çivilen-* (2), *dikil-* (3), *dinel-* (1), *doğru dur-* (1), *dur-* (7), *sorut-* (2) eylemleri bulunmaktadır.

1) **doñ-** [doñmok], *işl.* 3. Hareketden galmak, gymyldap bilmän durmak. (TDDS, 2015)

doñ-, *eylem*, 3. Hareketsiz kalmak, kıpırdayamadan durmak.

doñ- eylemi dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir.

Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet sabit pozisyon duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı sabit pozisyon duyusu ifade etmektedir.

7.7.1.2. Hareket Pozisyon Duyusu

Bu duyuya ilişkin çok fazla eylem olduğu ve bu eylemlerin çalışmaya alınmasının bir makalenin hatta tezin boyutunu aşacağı için hareket pozisyon duyusuna ilişkin eylemler çalışmaya alınmamıştır.

7.7.2. Vestibüler Duyu

Vestibüler duyu kulakta bulunan bir sıvı sayesinde vücudun dengesini sağlayan duyudur. Bu nedenle de oldukça önemli bir yere sahiptir. Denge duyusu ile ilgili eylemler dengeyi sağlanamaması üzerinedir. Bu eylemlerden biri aşağıda verilmiştir:

1) **denesini kaybet-**: dik durumdayken kontrolünü kaybederek düşmek (*Sular dizimize çıktı, göğsümüze, derken ayaklarımız kaydı, dengemizi kaybettik.*) (TS, 2011)

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de vestibüler duyuyu ifade eden eylemler yalnızca eylemin gerçekleşmediği durumlarda bulunmaktadır. Türkmen Türkçesinde bu durumun örneği aşağıda verilmiştir.

1) **ag-** [a:ğmak], *işl.* 3. Bir tarapa gýşarmak, syrylyp düşmek, ýykylmak, agdarylmak. *Oı ýabydan äwmezlik bilen agyp düşdi.* (TDDS, 2015)

ag-, *eylem*, 3. Bir tarafa eğilmek, sıyrılıp düşmek, yıkılmak, devrilmek. *O yabıdan görünmeden devrildi*

7.8. İç Âlem Duyuları

İç âlem duyuları ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalar tıbbi fizyoloji alanındadır. Tanalp (1975: 25), duyu türlerini sınıflandırdığı çalışmasında; iç âlem duyularının yerinin belirsiz olduğunu, organizmanın genel durumunu anlamamızda bize yardımcı olduğunu ifade etmektedir. *Açlık, tokluk, susuzluk, bulantı, miksiyon dışkılama, sıkıntı* gibi örnekleri iç âlemi açıklamak için kullanmaktadır. Ayrıca ağrı-acı duyusundan yola çıkarak eğer ağrı-acı duyusu dışsal bir etkene bağlıysa dokunma duyusu başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini, *baş ağrısı, karın ağrısı gibi ağrıları* gibi ağrıların da *iç âlem duyuları* başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir.

1) **acık-**; (1) (*nesnesiz*) Yemek yeme gereksinimi duymak: *Onların da karnı acıkmış olacak ki söz yemekten açıldı.* (TS, 2011)

acık- eylemi durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

Bütün gün açlıktan kıvrantıyor, "Bana yiyecek bir şeyler hazırla, çok acıktım" diyordu. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 62 adet iç âlem duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 45’inin 1. anlamı iç âlem duyusu ifade etmektedir. 12’sinin 2. anlamı dokunma duyusu, 1’inin 3. anlamı, 3’ünün 4. anlamı, 1’inin 7. anlamı iç âlem duyusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde iç âlem duyusunu ifade eden *acık-* (1), *acından öl-* (1), *açlığını bastır-* (veya *gider-* veya *öldür-* (1), *açlıktan gözü* (veya *gözleri dön-* (veya *karar-*) (1), *açlıktan imanı gevre-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **ajyk-** [a:jykmak], *işl.* Nahar, çay, çörek iyesiñ, içesiñ gelmek. *Ajygan ölmez, alňasan öler* (Nakyl). *Saçagynda ýagly petir, Kim ajykça, elin ýetir* (K. Gurbannepesow). (TDDS, 2015)

acık-, eylem, Yemek, çay, ekme yiyesi gelmek, içesi gelmek. *Acıkan ölmez, acele eden ölü* (atasözü). *Sofrasında yağlı petir (bir çeşit ekme), Kim acıkça elini uzatır* (K. Gurbannepesow).

acık- eylemi, durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılımlı tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

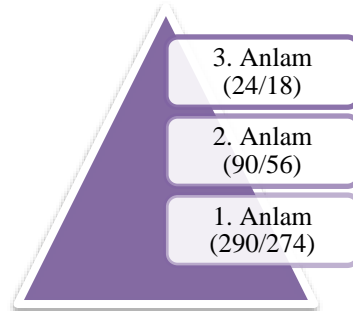
Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 61 adet iç âlem duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 48’inin 1. anlamı iç âlem duyusu ifade etmektedir. 8’inin 2. Anlamı, 3’ünün 3. anlamı, 1’ünün 4. Anlamı iç âlem duyusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde iç âlem duyusunu ifade eden *abadanlaş-* (2), *aç öl-* (1), *açylyş-* (4), *agyz suwar-* (1), *ajyk-* (1), *aňryň bəriñe gel-* (1), *ar-* (1), *ayňal-* (3), *bitakatlan-* (1), *bili beke-* (1), *bogazyň gura-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

8. SONUÇ

1) Duyu eylemleri pek çok açıdan incelenebilmektedir. Bu anlamda duyu eylemleri anlamlarına göre sınıflandırıldığında her iki lehçe için aşağıdaki şema ortaya çıkmaktadır.

Şema 1. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemlerinin Sözlükteki Anlam Sırası (Türkiye Türkçesi/Türkmen Türkçesi)



1. anlam; duyu eylemlerinin temel anlamını oluşturmaktadır. 1. anlam dışındaki anlamlar ise giderek temel anlamdan uzaklaştığını ve çeşitli anlam olayları sonucunda yan anlamların “duyu” ifade ettiğini göstermektedir. Türkiye Türkçesinde 1. anlamda kullanılan 290, Türkmen Türkçesinde 274; Türkiye Türkçesinde 2. anlamda kullanılan 90, Türkmen Türkçesinde 56, Türkiye Türkçesinde 3. Anlamda kullanılan 24, Türkmen Türkçesinde ise 18 duyu eylemi bulunmaktadır. Diğer anlamlarda kullanılan eylemler de bulunmaktadır.

2) Duyu eylemleri kullanım etiketlerine göre sınıflandırıldığında her iki lehçe için aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

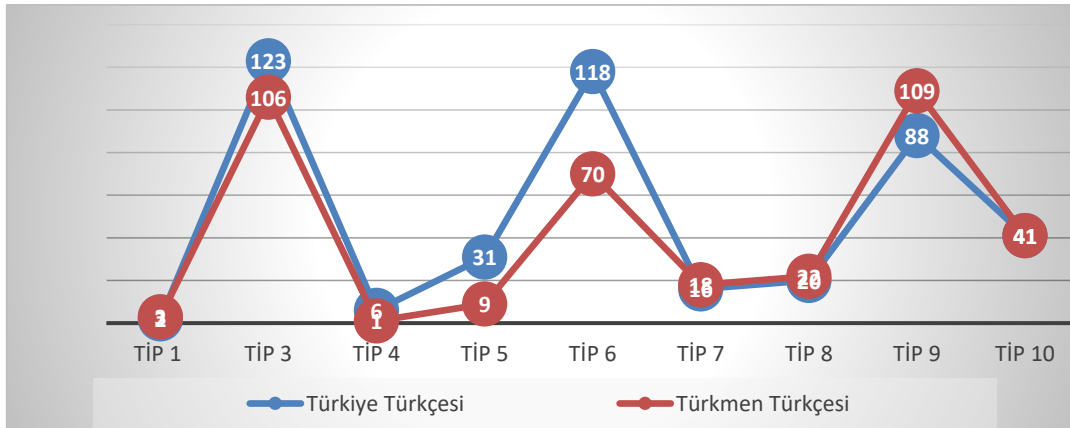
Tablo 3. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemlerinin Kullanım Etiketleri

Kullanım Etiketleri	Türkiye Türkçesi	Türkmen Türkçesi
Temel	259	268
Yan	131	79
Mecaz	24	8
Argo	9	-
Halk Ağzında	30	15
Eskimiş	4	3
Spor	5	-
Hukuk	-	1
Şair	-	1
<u>Toplam</u>	462	375

Sonuç olarak; Türkiye Türkçesinde temel anlamda kullanılan 259, yan 131, mecaz 24, argo 9, halk ağzında 30, eskimiş 4 ve spor anlamında kullanılan 5 duyu eylemi; Türkmen Türkçesinde ise temel anlamda kullanılan 268, mecaz 8, halk ağzında 15, eskimiş 3, hukuk 1 ve şair anlamında kullanılan 1 duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu da Türkmen Türkçesinde temel anlamda kullanılan duyu eylemlerinin Türkiye Türkçesinden sayıca fazla olduğunu; yan, mecaz, halk ağzında ve eskimiş anlamında ise Türkiye Türkçesinde yer alan duyu eylemlerinin Türkmen Türkçesinden fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde yer alıp Türkmen Türkçesinde yer almayan argo ve spor; Türkmen Türkçesinde yer alıp Türkiye Türkçesinde yer almayan hukuk ve şair anlamlarında kullanılan duyu eylemleri de bulunmaktadır.

3) Duyu eylemleri kılımlarına göre sınıflandırıldığında her iki lehçe için aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 1. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemlerinin Kılımları



Sonuç olarak, Türkiye Türkçesinde eylemlerin çoğu tip 3, Türkmen Türkçesinde ise Tip 9'la işaretlenmiştir. Türkiye Türkçesinde tip 1'le işaretlenen 2, Türkmen Türkçesinde 3; Türkiye



Türkçesinde tip 3’le işaretlenen 123, Türkmen Türkçesinde 106; Türkiye Türkçesinde tip 4’le işaretlenen 6, Türkmen Türkçesinde 1; Türkiye Türkçesinde tip 5’le işaretlenen 31, Türkmen Türkçesinde 9; Türkiye Türkçesinde tip 6’la işaretlenen 118, Türkmen Türkçesinde 70; Türkiye Türkçesinde tip 7’yle işaretlenen 16, Türkmen Türkçesinde 18; Türkiye Türkçesinde tip 8’le işaretlenen 20, Türkmen Türkçesinde 22; Türkiye Türkçesinde tip 9’la işaretlenen 88, Türkmen Türkçesinde 109; Türkiye Türkçesinde tip 10’le işaretlenen 41, Türkmen Türkçesinde 41 eylem bulunmaktadır. Her iki lehçede de tip 2’yle işaretlenen herhangi bir eyleme rastlanmamıştır. Ayrıca ağrı-acı duyularının çoğu tip 3’le işaretlenmiştir. Titreşim, gıdıklanma ve kinestetik duyuların tamamı tip 6’yla iç âlem duyularının tamamı ise tip 3’le işaretlenmiştir.

4) Bu çalışmada varlığı bilinen *renk duyusu*, *şekil duyusu*, *cinsel duyular* gibi duyular literatür yetersizliğinden dolayı yer almamıştır.

5) Bu çalışmada eylemlerin gerçekleşmediği *kör ol-* gibi eylemlere yer verilmemiştir. Özellikle vestibüler duyuda yer alan eylemlerin yalnızca eylem gerçekleşmediğinde bulunduğu tespit edilmiştir.

6) Kılınış sınıflandırılması yapılırken bugüne kadar uygulanmamış olan iki boyutlu gösterim yöntemi denenmiş ve her bir eylem bu şekilde sınıflandırılmıştır.

7) Bu çalışmayla birlikte hem duyuların hem duyu eylemlerinin sınırları hem de bu eylemlerin Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesindeki kullanımları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4. Duyu Eylemleri ve Duyu Eylemlerinin Toplam Sayıları

SIRA	DUYULAR	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	TÜRKMEN TÜRKÇESİ
1.	1. ÖZEL DUYULAR		
2.	1.1. GÖRME DUYULARI	97	74
1.	1.2. İŞİTME DUYULARI	21	19
2.	2. KİMYASAL DUYULAR		
3.	2.1. TAT ALMA DUYUSU	6	2
4.	2.1.1. TATLI	-	-
5.	2.1.2. TUZLU	-	2
6.	2.1.3. EKŞİ	-	-
7.	2.1.4. ACI	-	-
8.	2.1.5. LEZZELİ	1	1
9.	2.2. KOKU ALMA DUYULARI	4	3
10.	3. DERİ DUYULARI		
11.	3.1. DOKUNMA DUYULARI	172	157
12.	3.2. DEĞİ-BASINÇ DUYULARI	-	-
13.	3.3. TERMAL DUYULAR	-	-
14.	3.3.1. SICAK	11	1
15.	3.3.2. SOĞUK	19	6
16.	3.3.3. SERİN	2	2
17.	3.3.4. ILIK	-	1
18.	3.4. AĞRI-ACI DUYULARI	39	25
19.	3.5. TİTREŞİM DUYULARI	13	21
20.	3.6. GIDIKLANMADUYULARI	1	1
21.	3.7. KAŞINMA DUYULARI	8	2
22.	4. PROPRİOSEPTİF DUYULAR		
23.	4.1. KİNESTETİK DUYULAR	1	-
24.	4.1.1. SABİT POZİSYON DUYUSU	6	1
25.	4.1.2. HAREKETLİ POZİSYON DUYUSU	-	-
26.	4.2. VESTİBÜLER DUYULAR	-	-
27.	5. İÇ ÂLEM DUYULARI	62	61
28.	TOPLAM	463	379

KAYNAKLAR

- Aristoteles, (çev. Aygün, Ö; Sev, Y. G.) (2018) *Ruh Üzerine*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ayan, Ekrem; Türkdil, Yakup (2004) “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Eylemleri” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 26 - 41.
- Biray, Nergis (2007) “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki Benzer İdrak Eylemlerinde Anlam Farklılaşmalar” *I. Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, s. 307 - 314
- Croft, William (2010) *Verbs Aspect and Argument Structure*, University of New Mexico
- Cüceloğlu, Doğan (2006) *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdem, Mevlüt (2016) “Türkçede Fiillerin Sınıflandırma Sorunları” *Turkish Studies*, s. 185-200.
- Hall ve Guyton. (çev. Solakoğlu, Z.), (2013), *Tıbbi Fizyoloji*, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.

- Hirik, Erkan (2017) ” Türkiye Türkçesinde Duyu Eylemlerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 53 - 74.
- Ibarretxe-antunano, Iraide (1999) *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study*. University of Edinburgh.
- Kamchybekova, Kiyal (2010) Kırgız Türkçesinde Duyu Eylemleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı.
- Levin, Beth, (1999) *English Verb Classes and Alternations*, London: The University of Chicago Press.
- Morgan, Clifford T. (Karakas, S; Eski, R.) (2011), *Psikoloji'ye Giriş*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınlar.
- Platnik, Rod (çev. Geniş, T.) (2000) *Psikoloji'ye Giriş*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tanalp, Rüknettin (1975) *Duyu Fizyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp ve Eczacılık Fakülteleri.
- Türkdil, Yakup (2013) Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Eylemleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Muğla, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Viberg, Ak. (2001) “Verbs Of Perception” *Language Typology and Language Universals*, German, Berlin.
- Yaylagül, Özen (2005) “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Eylemler” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 17 - 51.
- Yıldırım, Şeniz (2013/1) “İbni Sina ve Descartes'ın Bilgi Anlayışları Bakımından Karşılaştırılması” *I. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, s. 97 - 129.

SÖZLÜKLER

Basılı Sözlükler

- Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü, (2015), Türkmenistanyň Ylymlar Akademýasy Magtymguly Adyndaky Dil We Edebiyat Instituty, Aşgabat.
- Delice, Tuna B. (2010) Türkmen Türkçesinde Fiil, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çevrimiçi Sözlükler

- TDK. Güncel Türkçe Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c4efbf8d20be3.76278833 28 Ocak 2019

Türkçe Ulusal Derlemi Web sayfası: <https://www.tnc.org.tr/tr/>

EXTENDED SUMMARY

It has led a gap in this very matter in both Turkish language and Turkmen Turkish that the sense verbs detected so far in other languages and dialects haven't been determined in Turkish language and Turkmen Turkish and also the studies conducted on verbs of senses are rather limited, and that a theory of sense verbs in Turkish language and Turkmen Turkish hasn't been constituted. Based on the theoretical framework shaped from this perspective, the verbs of senses in Turkish language and Turkmen Turkish have been attempted to be identified and compared.

The notions of sense and perception were primarily emphasized in the study. While these notions were being explained, the perspective of different disciplines on sense and perception notions were evaluated by determining how these notions are addressed in the fields of *philosophy, psychology and medical physiology* as well as *linguistics*.

Upon the explanations made regarding the notions, the types of sense have been mentioned. Within this context, contrary to the common dictum, it has been figured out that the number of the senses is more than five. The matters such as *morphology of the sense instrument, the type and source of the actuator, the quality of the rising sense and eventually the special function of the sense instrument* should be taken into account while determining the types of the senses. Some of the sense clarifications have thereof seemed to address the sense organs or actuators etc. Gathering the acquired data, it has been reviewed that the senses cannot be restricted to the sight, hearing, taste, smell or touch. It is a revealed fact that aside from the recognized five sense organs, there are different sense organs or receptors proving the sense perception. We have many more senses except from *the sight, hearing, taste, smell or touch*. In this study, the senses were classified as in below:

First of all, sight and hearing senses were evaluated under the heading of *special senses*. Because the senses of sight and hearing are distinctly independent and their receptive organs are special.

It is seen that the sense of *taste* and *smell* are under the heading of *chemical senses*. Here, the taste, which expresses a pleasing sense of taste called *umami* or *tasty*, is also included here.

Skin senses constitute another stage of the classification. Senses, so-called skin senses are quite complex. Rather than sense organs, the receptors that are called free nerve ends step forward here. Thus, it includes not only touch by hand, but also many senses such as pressure, temperature, pain (pain), itching, tickling, and trembling.

Another stage of the classification is skin senses. The so-called skin senses are highly complex. Here, rather than sensory organs, receptors called free nerve endings come into play. For this reason, it includes not only touch but also many senses such as *pressure, temperature, aching (pain), itching, tickling, and trembling*.

Other senses are those that are related to the internal structure of the body rather than an external effect called proprioceptive. Our senses or sense organs do not only offer us the information of the outside world. It also gives information about the inner world of the body. The first of these senses is the kinesthetic sense in our joints, muscles and tendons, which proves us with the information regarding our body status. The brain grasps thanks to this sense in which position the body is. For this reason, it is divided into two classes as fixed position sense and moving position sense. The data on stability and mobility related to the body such as sit-, stand up-, stand-, reach out to the sides are transmitted through this sense. Various actions like run-, walk-, sleep- presenting the body status are included in this class. However; the kinesthetic sense verbs aren't included in this study as almost all the verbs are considered in this class.

Another one of the senses called proprioceptive is the vestibular sense which transmits information to the brain regarding the balance of the body. It is possible to feel the

posture of the head, to keep the head upright and to maintain balance through the vestibular sense.

Finally, it is the *inner world senses*, which are not included in other studies but expressed by physiologists, whose location in the body is not precisely known, yet still gives us information about the state of the body. We perceive sensations such as hungry- and thirsty through the inner world senses.

Upon the determination of the senses, sense verbs were identified in Turkish language and Turkmen Turkish and each verb was classified according to their manner of action. The classification performed according to their manner of action is based on Croft's (2010) classification. As per this classification, verbs were examined according to the two-dimensional representation of their manner types. The manner classification is briefly as follows:

States,

- i. **Permanent states:** E.g.,” He was born in Poland”
- ii. **Acquired permanent states:** E.g., a cracked vase or a person’s death
- iii. **Transitory states:** These actions have a beginning and ending line. *Get sick-*, *get angry-* etc.
- iv. **Point States:** These types of actions stand for instant occurrences that happen in moments such as sun that is right at the peak point.

Activities,

- i. **Directed activities:** Actions that have a continuous meaning without causing any transformation.
- ii. **Undirected (cyclic) Doings:** It refers to actions that lack continuity. For example; *speak-*, *sing-* etc.

Achievements,

- i. **Irreversible:** It does not mean to be rejected. For example, *die-* etc.
- ii. **Reversible:** Verbs that contain reversible meanings. For example; *Door opened / closed.*

Accomplishments,

Cyclic achievements / semelfactives

Harry coughed (once). The verb cough- refers to a punctual action whose action does not lead to a different consequence. The action reverts after a short while.

As a result, the sense verbs were classified and compared according to their meanings, manners of action and usage labels. The results are shown in tables, graphs and charts.

Keywords

Sense, verb of sense, Turkish language of Turkey, Turkmen Turkish